НАСТУП

В ту ніч чомусь надміру було тоскно.

Хтось колов серце старою, заржавілою швайкою. Чому це сталось — я не знав. І не знав, що робити.

Отже, віддався чуттю, що цілком опановувало мною, і лежав, встромивши очі у верхів'я сосен.

Вгорі на тоненьких цівочках хтось цідив довгу тяяску мелодію, крізь просвіти визирало темне, засмалене димом небо. В ньому десь на самому дні кружляли зорі.

Осторонь в глибині лісу жевріла ватра. Тіні від неї доскакували до мене. Інколи відтіля долітали тихі голоси, стриманий сміх. Хвилинами хтось ляскав в долоні, гріючись коло ватри.

Несподівано почувся шелест. Хтось напевне йшов сюди, ледве крадучись, обережно переступаючи в сухому листі. Один раз голосно тріснула гілка. Кроки затихли.

Я підвівся. В тінях дерев наближалась якась постать.

Я кашлянув.

Постать раптом підскочила, притиснулась до дерева й застигла.

Я мимоволі вхопився за бравнінга.

— Хто там?

Вгорі в ту саму хвилю голосно процідило в цівку:

— Т-ш!

— Хто там, я питаю?

Тоді постать одійшла від дерева й сміливо пішла до мене.

— Корнійку, це ти?

— Я. Хто питає?

— А ти не взнав? Це я. Ну тебе!

— Мара! Марочка! Як ти сюди забилась?

— Ху! Дай перепочити.

Мара сіла. Розпустила свою довгу чорну хустку. Радісно дивилась на мене й з полегкістю зітхала. Вона обдивилась і заспокоїлась — наче хотіла сказати: нічого собі!

— Ну, Марочко, яким тебе вітром занесло?

— Я так заморилась. Дай перепочити.

— А все ж таки, як ти сюди попала?

— Я сама не знаю. Я все йшла й думала, що я в таборі білих.

— Дивно.

— Розумієш, у нас тепер самі непевні звістки: фронт перемішався.

— В кого ж ти дізналась, що я отут саме?

— Просто навмання.

— Ще більш дивно.

Великі темні очі Мари горіли радісним захопленням.

— Так оце тут!.. На бівуаках!

— Тепер спочиваємо.

— У нас теж щохвилини риск,— сумно додала Мара.

— Ти стомилась, Марочко?

— Хтозна. Але не в тім тепер річ. Слухай, Корнію, тут зараз нікого нема?

— Як саме?

— Ніхто не почує?

— Я думаю.

— Я прийшла від ЦК. Ти мусиш цю ніч або над ранок з'явитись туди й передати про все, що діється. Завтра з двох боків треба починати наступ.

— А коли не витримаєм?

— Однаково, далі чекати не можна. Треба увесь час ганяти білих, щоб вони тут не зміцніли. Ну, словом, над ранок ти мусиш бути в ЦК.

Я хитнув головою в ознаку згоди.

Мара чомусь озирнулась навкруги. Далі замріяно пірнула в глибінь верховин і застигла.

— Ну, і ще, я мало не забула. Віра теж хотіла тебе бачити. Вона щось має сказати.

— Ти була в неї?

— Була.

— Петро й досі там?

— Там. Він щось пише.

— А лялька?

— Вона зовсім здорова.

Мара кілька хвилин посиділа. Потім поволі підвелась і пішла.

За кілька кроків вона обернулась, наче хотіла щось сказати.

— Що, Марочко?

— Нічого. Це я так, попрощатись. І зникла в тінях стовбурів.

Я знову ліг на спину й дивився в небо. Але почував, що спокій остаточно втратив.

Новий рій думок знов напосів мене, і я вже не міг так легко до всього ставитись, як до того, перебуваючи в армії.

Я знаю, що у Віри сталась якась зміна. Чому, властиво, вона знову кличе мене, коли ми так далеко розійшлись за останній час? Петро.

Петро тепер на конспіративній дачі разом з Вірою. Він хворий, пише якісь новели в оточенні уваги, а може, й кохання! Кохання моєї дружини!

А лялька? Що вона?

І я сам, одірваний від цього, почуваю незвичайну легкість у всьому житті.

Але про це я просто не хочу думати.

І знову Мара... Мара, певне, хотіла щось сказати. Якусь болісну звістку принесла й сховала у власних грудях.

І знову, й знову. Старий татусь, професор університету, шановний академік, що відцурався від мене: я ж щодня посилаю йому гостинців важкими набоями. Що він тепер думає?

"...Пролетаріат мусить в шаленій боротьбі все перемогти й створити новий світ".

І ще більше. Я зовсім не хочу, щоб моя дружина з моєю лялькою відходила від мене в ім'я пролетарського життя.

Але об тім...

Все це пізніше.

А тепер просто важко в голові. І я не хочу ні про що думати.

Лише слухати, як тихо цідить в цівку нічний вітер на верхів'ях, і злитися з ним в струменях прохолоди.

Небо яснiло. Поодинокі зорі ледве блимали. Звідкись тягло туманом і прохолодою. Але всюди стояла глибока тиша.

Ми сиділи в штабі й міркували. Думка вдарити на білих з двох протилежних боків і захопити їх в мішок — прекрасна думка. Але, по всьому, на тім боці наші сили невеликі. Ми теж не зможемо стримати наступу. Може статися прорив.

З усього виходить — треба обов'язково підняти повстання в самому Києві.

Легко, в одежі селянина, що простує на базар з кошиком в руках, я йшов до міста.

В місті було порожньо й тихо, як в часи облоги. Де-не-де на широких вулицях дрімали вартові коло кулеметів та броньовиків. Дрімали, схилившись на багнети.

Кроки мої голосно одбивались на пішоході. Чуло шелестіли тополі.

Я йшов спокійно й певно. Наче в якійсь важливій справі, але своїй особистій, далекій від усього.

В одному місці високий кубанець зиркнув на мене підозріло, прокашлявся:

— Куди ти?

— На базар.

Вартовий щось повагався, далі позіхнув і заспокоївся.

Я з полегкістю зітхнув і пішов далі.

За півгодини я вже був на Лук'янівці.

Тихо пройшов у глибінь саду дощатим пішоходом.

Чомусь довго не обзивались на мій стук.

Зрештою двері сміливо одвинилися.

— Василю? Це ти? — поспитав я здивовано.

Василь — білобрисий, завжди кволий і сонний. Але в революційній роботі надзвичайно лютий. Він кисло посміхався.

— Який тебе дідько заніс сюди? —питаю далі.

— Ну, йди швидше.

Плутались по східцях, в коридорах. Нарешті попали в простору кімнату. Ще була сірява надворі. Крізь скляні двері з балкону падали ніжні, багряно-світлі перламутри осіннього листу.

В кутку стояв рояль. Було тихо й затишно. І зразу ж хотілось перенестись кудись далеко, до спокою, в самітній хуторянський будинок.

— Ото бісові діти—якими буржуями тут живуть! Василь кисло посміхався. Мов, не в тому справа. За дверима хтось чітко стукав жіночими каблуками.

— Ну, що ти робиш тут?

— Я складаю чергове число газети.

— Як саме? Де ж ви маєте друкувати?

— В друкарні.

— В якій?

— В самій звичайнісінькій. На Караваївській.

— Нічого не розумію.

— Що ж тут дивного? За два дні, напевне, місто буде в наших руках.

— Ти в цьому певний?

— Як в тому, що ми з тобою тут сидимо.

— Ти, очевидно, не був на фронті.

Він, не бажаючи далі розмовляти на цю тему, поспитав:

— Матеріал є до газети? Я обіцяв дати.

Опівдні зійшлась більшість ЦК. Пили чай, жваво розмовляли і сміялись.

— Ні, ви знаєте: Василь вже присвятив статтю в газеті визволенню міста. "Революційним натиском дужої Червоної Армії місто знову в наших руках. Пригноблений люд радісно зустрічає наші славні війська".

— Ха-ха-ха!

— Василю, а куди ти будеш ховати матеріал, як будеш тікати ?

— Нічого. Товаришка Юля під сукню.

Юля, молода дівчина, густо почервоніла, але нічого не сказала.

Після цього хутко розпочали засідання.

Було вирішено підняти повстання спочатку в двох місцях: в "Арсеналі" на Печерську й на заводі Гретера.

Було ще два пункти, але їх залишили на самий рішучий момент: це залізничні майстерні й Поділ. Вони мусили несподівано встряти й ударити на білих. Одночасно наші військові частини — одна на Ірпені, друга в Броварських лісах — мусили розпочинати наступ.

Мені було доручено зв'язатись з "Арсеналом", а пізніше перекинутись до Броварів і підняти там настрій. До Ірпеня замість мене посилали іншого.

Настрій у всіх був бадьорий і рішучий.

Пізніше прийшла Мара. Вона непомітно, з німим захопленням стежила за розмовою.

Коли скінчилось засідання, Мара підійшла до мене:

— Слухай, Корнію, ти ж не забудеш зайти до Віри?

— Звичайно, чого це так турбує тебе?

— Я так. Думала, що забудеш. Вона помовчала трохи.

— Ти зараз ідеш, Корнію? — поспитала далі.

— Тільки переодягнусь.

— Я б хотіла, знаєш...

— Що таке?

— Я б хотіла з тобою.

— Куди? До Віри?

— Ні, ні! Прямо до війська.

— Чого?

— Так. Я б хотіла зовсім туди.

— Маро?!

— Ну, не треба, не треба.

Вона махнула рукою. Дві великі сльози загорілись на віях.

— Не треба, не треба.

Вона раптом одійшла до гуртка, що щось жваво обговорював.

— Маро! Маро!

Але Мара не обзивалась.

Через півгодини, одягнений в новий цивільний костюм, з портфелем у руках я йшов по Некрасівській. Звідти різними проулками пробирався до Володимирської.

На розі Фундукліївської гурт офіцерів спинив мене.

— Ваші документи?

Я виймаю посвідчення директора цукрового заводу. Я цілком спокійний, то нічого,^що рік народження далеко не відповідає моїм прикметам.

Офіцер байдуже перебирає сірі сторінки.

— Не поні маю, что у вас за порядкі?

— В чом дело?

— Ми би лі ради, что ізбавілісь от всяких просмотров совдепскіх. А теперь снова.

— Ну, знаєте. Нічего нє подєлаєш.

— Надоело, прямо нєвиносімо.

Офіцер приставив руку до кашкета. Ввічливо розкланявся.

— Ви свободни. Ізвінітє.

За кілька кроків я глибоко сміявся від внутрішнього хвилювання.

В "Арсеналі" було сіро, пригнічено.

Поодинокі постаті робітників байдуже снували по двору. Десь, дратуючи, скиглила трансмісія.

Я поспитав Гордія Пилипенка. Якийсь старий вусатий робітник мовчки показав на куток контори й пішов далі, похмуро похнюпившись у землю.

Коли я привітався, Пилипенко мовчки хитнув головою.

Він все зрозумів. Це був ще юнак, з чистим тонким обличчям, з великими мрійними очима.

Ми пройшли за склеп з рушницями.

— Ось тут,— увів мене Гордій в якусь невеличку кімнату. Перше, що глибоко здивувало,— щирий завзятий регіт кількох голосів.

Мені хитнули приязно, але сміх не вгавав. Як виявилось, підліток Гришка стяг кілька ударників у білих, майже перед самим носом.

Я покликав знайомого партійного Стегнія.

— Ну, що?

— Тут не можна говорити.

— Готові?

— Готові. Готові. Ходімо звідси.

Якимись закапелками, брудними й заплутаними, поодинці ми вийшли з "Арсеналу".

За яром в невеликій хатині Стегнія ми знову зустрілись.

— Ну, товариші, тепер до діла,— сказав Стегній. Я розповів постанову ЦК.

— О, ми про це раніш ще знали.

— Що ж у вас є?

— Заховані гармати, кілька кулеметів, рушниці.

— І тільки?

— Все буде пущено в діло, як треба буде.

— Ми зв'язались з кількома майстернями, робітники підуть на допомогу.

Сьогодні їхній генерал сказав: тут сидіти треба з готовими чемоданами, як на пороховій бочці.

Настрій у всіх бадьорий. Жартували, сміялись.

Далі Стегній провів мене якоюсь вузенькою стежкою до Дніпра.

Був він спокійний, стриманий, з повільними, але рішучими рухами.

— Нічого. Це вже остання їхня пісенька, більш не прийдуть.

— Чого так?

— А так. Ні за чим. З льохів повипивають оце все вино, горілку. По це й прийшли.

— Ви гадаєте, товаришу, що цим скінчиться?

— Що ж, може, ще знайдеться кілька пройдисвітів, ми до всього мусимо звикати. Такий наш шлях.

— А вам не хочеться інколи змінить цього шляху?

— Як так?

— Для себе. Ну, вибрати кращий! Стегній знизав плечима.

— Який же інший тут шлях? Підлизуватись до начальства, чи що?

— Ну, а так, одійти від боротьби.

— Не думав. Та й куди одійти й що з того буде? Стегній помовчав.

— Бачте,— говорив він далі,— коли оце ми йдемо цією стежкою, вузькою отакою, то звертати нікуди. Так і нам: ми зв'язані з нашою бідою міцно, і вихід нам єдиний — боротьба.

Ми підійшли до вузенької розколини.

— Ось тут наші позиції,— тихо сказав Стегній.— Звідси ми будемо смалити прямо на вокзал. Як по-вашому?

Вибір було зроблено справді дотепно.

— Отож, коли й нас не буде в "Арсеналі", щоб ви знали: когось з нас ви тут застанете, розуміється, як нас на заберуть. А об тім ви якось довідаєтесь на квартирі.

Ми постояли ще кілька хвилин, обдивились деякі дрібниці й розійшлись.

Віра стояла на балконі й дивилась на Дніпро.

В очах її я примітив якийсь глибокий смуток і втому.

Лялька бігала на пісчаному майдані й щось щебетала.

Вона першою побачила мене й, радісно лопочучи долонями, побігла назустріч мені.

— Тату! Мій тату!

Обхопила рученятами й міцно стиснула шию.

— Ти вже нікуди не підеш, тату?

— Ні, дитинко.

— І будеш усе з нами?

— Аз вами.

— От добре. Я тебе люблю, тату! Он як!

Вона тулила свої червоні щічки до мене й щось лопотіла далі.

Віра, певне, зніяковіла зразу, але далі йшла назустріч спокійно.

— Як ти дістався сюди?—тихо поспитала.

— Крізь фронт. Переодягся й прийшов.

— Ой, коли це все скінчиться?

— Що ти мала мені казати?

— Ах, ти об тім. Ну, давай краще вийдем звідси. Вона одяглася в сіре волохате пальто.

Ми пройшли низом понад Дніпром. Руді похмурі хвилі сердито гупали на берег. Десь манячів вартовий човен.

— Скоро звідти будемо посилати гостинці,— сказав я, вказуючи на той берег.

— І ти знову будеш там?

— Як доведеться.

— А ми? Як же ми? Сидіти в льохах?! Ховатись?! Я знизив плечима.

— Ти об тім і не думав?

— Я не розумію тебе, Віро.

— Ти не хочеш про мене подбати? А як же лялька? Невже тобі байдуже?

— Я гадаю, в тебе є кому подбати за тим.

— Ні, я так далі не можу. Слухай, не можу: це вище за мої сили.

— Я тут не винен.

— Я знаю: ти будеш тепер мститись.

— Я нічого не хочу думати об тім.

— Ну, слухай сюди. З Петром ми порвали. І коли хочеш знати, то й не сходились. Я просто хотіла помогти йому в його самотності. Я думала, так йому легше буде. Так він зможе краще творити.

— Задля цього ти не спинилась, щоб розбити власну рс дину?

— Ти просто не зрозумів мене.

— Ну, добре. Що ти хочеш?

— Я просто хочу звідси тікати.

— Як?

— Як можна швидше.

— Чому?

— Нас уже кілька часу переслідують. Ще й учора я бачила двох підозрілих. Вони зазирали сюди, оглядали. Я ні краплі не вагаюся, що це шпиги.

— Як же ви порішили?

— Петро сьогодня виходить на друге помешкання. Я ж не знаю, що мені робити.

— Ти знаєш, завтра починається облога міста.

— Я ж тоді не встигну переїхати.

— Треба поки що до знайомих.

— Ах, що ж це таке?! Невже ніяк не можна допомогти?

— Ти знаєш, яку на мене відповідальну роботу покладено?

— Ну, тоді що ж мені робити? На перехрестя, на Хрещатик? Во ім'я загального щастя ти зовсім байдужий до близьких.

— Та ні, це зовсім не те.

— Ну, тоді як знай! Коли завтра ти не прийдеш, я піду до білих просто на продаж.

Я нічого не відповів.

Ми повернулись додому. Лялька вискочила з будинку заплакана. Вона з докором кинулась на мене, що покинув її.

До вечора я був в цілковитому її розпорядженні.

Вона затягла мене у свій куточок. Розклала свої цяцьки й втішним голосом сокотіла. Вкладала спати своїх ляльок, готувала їм страву, кудись далеко від'їздила.

Пізніше на руках і заснула.

Дрімаючи, увесь час шепотіла:

— Мій тато! Мій! Мій тато! В ту пору я думав:

"Які сили можуть розірвати, розбити цю власність?"

Увечері з "Арсеналу" кілька разів бахнули. У місті почалась тривога. їздили верховні, тріщали мотоциклети. Десь залопотів кулемет.

Я пробирався по вузеньких вуличках до ЦК.

Там ішла жвава робота. В одній кімнаті обговорювали план загального наступу. В другій наспіх складали прокламації. Василь, впірнувши в матеріал, складав газету.

— Слухай, ти байдики б'єш? — спитав він мене.

— Я цілий день ходив у справі.

— Але зараз ти нічого не робиш? З цим я мусив погодитись.

— В такому разі допоможи мені.

Він кинув кілька жмутків паперу до газети.

Читати чужу думку — ставити банки на власну голову. На тому спочиваєш.

За годину мене покликали до залу. Молоденький наш поет мусив зачитати свої революційні вірші.

Поет червонів, ніяковів. Але коли почав читати, хутко оволодів собою.

Вірші були прості формою, трохи наївні, але ж всі соковиті, пронизані свіжими образами й настроями.

Не знаю чому, чи від віршів, чи просто так, але мені хотілось віддатись власним переживанням.

Було вже пізно. Я вийшов на веранду.

В освітленні міста сивіли дерева в саду, десь тривожно билось велике скам'яніле серце осередку. Але сюди доходили лише поодинокі обірвані звуки.

В кімнаті хтось тихо награвав журливу мелодію.

Я думав у ту пору про той заплутаний клубок, що скупчив-ся в моїм серці.

Я знав, що в мене нема загартованості робітника, нема тієї бадьорості, спайки з масою.

Але що ж поробиш?

Лише з тією групою мені по дорозі, яка найбільш революційна, яка найкраще зорганізована.

Це так. В цьому я глибоко переконаний. Але ж...

Небо було прозоро-холодною безоднею, і в ньому падали зорі, так глибоко й хутко, що серце холонуло від жаху.

Я думав ще далі, як я розплутаю власний вузол. Я завтра мушу бути по той бік Дніпра з червоними частинами. Раніш я мушу побувати у робітників. І в ту ж пору якось улаштувати власну родину.

Але то нічого.

І завтра ж я мушу палити в місто, в ворога, у мирного мешканця, в тому числі в моїх кревних, в мою маленьку ляльку.

Вона ж буде з переляканими очима ховатись десь в льоху Може, день-другий. Може, цілий тиждень, місяць.

А з холодної синяви неба вирізувались чіткі, вичищені порохнею слова:

"Коли хочеш іти за мною — зостав своїх батька й матір дружину й іди слідом за мною".

Чому забули записати ці слова до "Комуністичного маніфесту"?

Хтось тихо підійшов до мене — лише половиці рипнули. Я обернувся.

— Маро, це ти?

Вона пригрозила пальцем.

— Ти ще не спиш?

— Я тільки на хвилину до тебе.

— Що ти хочеш сказати?

— Я завтра з тобою йду.

— Куди?

— У військо.

— Я знову не розумію тебе.

— Ну, слухай. Це ж неможливо. Люди там справді б'ються за своє право. Ми ж тут складаємо якісь плани, проекти, співаємо, граємо на роялі. Це рішуче неможливо.

— А як ЦК на це дивиться?

— Мені байдуже.

— Тоді не знаю.

— Ти боїшся?

— Ні, але це порушення дисципліни.

— Мені начхать на все. Я хочу й дійду цього. Я вагався.

— Тоді знаєш що, зроби для мене одну справу.

— Що саме?

— У тебе є знайомі в місті?

— Ну.

— Улаштуй там Віру з лялькою.

— А ти?

— Я завтра страшенно зайнятий. Мара, певне, вагалась.

— Ти хочеш просто так одв'язатись од мене.

— Ні. Я серйозно кажу.

— Ну, добре.

Мара рішуче хитнула головою.

Ми умовились зійтись назавтра коло помешкання Віри. В ту пору ніч розірвалась на дві великі полі. Починалась нова доба, без міри далека від того, що було.

Ранок був густий, туманний. На Печерську лунко стогнали гармати. Хтось умивався й прискав на всі боки холодними краплинами.

Десь глухо дзвонили.

Я наспіх одягся й поспішав до Віри.

Чимдалі починалась якась шалена метушня. Били, тютюкали зо всіх кінців міста. Напружено булькотів вокзал. Десь кричали паровики, глухо стогнали панцерники.

В небі розпластались три великих шуліки.

Я наближався до Печерська. В одному місці було розсипано цеп.

Я обігнув кілька кварталів. В них було зовсім тихо. Крізь проламану дірку в паркані я ввійшов у двір, де жила Віра.

І раптом щось несподіване.

Із-за рогу, я бачу, повертає Мара до двору.

Віра коло купки дерев в гурті офіцерів. Офіцери стурбовано смокчуть цигарки. До Віри притулилась злякана лялька. Лялька в червоній шубці, в білій шапочці.

Перша думка, що прийшла в голову,— безглузда думка: Віра пішла доброхіть.

Але занадто урочистий вигляд був у всіх.

І раптом лялька вгледіла мене. Зальопала в долоні, проясніла:

— Тато! Мій тато! Мій тато! І побігла назустріч мені.

Хтось з офіцерів лагідно затримав її й поніс назад. Мара заховалась за ріг.

Віра прижмурила очі — байдуже дивиться навкруги. Я бачу: гурт офіцерів повернувся у мій бік. Я одійшов оддаль, заховався за парканом. В ту пору увесь гурт рушив. Лише лялька кричала:

— Тато! Мій тато!

Тоді я бачу: Мара виривається з-за рогу й біжить за гуртом.

Я поволі спускаюсь униз.

Щось жагуче мені смалить у груди, й хочеться взяти в руки якусь важку річ.

А в голові сверблять якісь клоччя.

"Мій тато! Мій тато!.. В червоній революції..."

Я прибіг до робітників. Вони вже завзято працювали.

— Товариші! Треба спалити місто, розбити, змішати його зі сміттям.

Вони мовчки палили цигарки й били з гармат.

Один лише з них спокійно, з ледве помітною посмішкою поглянув на мене, проте нічого не сказав.

Я постояв ще кілька хвилин, зоставив розпорядження ЦК й побіг далі.

За річкою лише ладнались до бою.

Я кричав на всіх, підганяв.

Коло однієї гармати сам став і з якоюсь несподіваною для себе насолодою пускав набій за набоєм.

Інколи я відривався від роботи, йшов до потока й там з довгими передишками пив холодну воду.

Тоді знову повертався до роботи.

Інколи розривались вогні, й серед них блискавицею перескакувала думка: "Тату! Мій тату!" Я ж холодно відповідав: — Нічого твого нема. Це дурниці! І посилав набій за набоєм.

28/У 1923 р. Лубни